

**РОКФЕЛЕРОВАТА ФОНДАЦИЯ И АМЕРИКАНСКАТА
БЛИЗКОИЗТОЧНА ФОНДАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ –
ИНИЦИАТИВИ В ПОЛЕТО НА СОЦИАЛНАТА РАБОТА,
20-30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК**

Милена Ангелова

Контактите на български институции с **Рокфелеровата фондация**¹, започват след 1919 г. и имат за цел да задълбочат ефекта от американската благотворителна дейност в областта на общественото здравеопазване и образователната система. Преди това тези активности се осъществяват от мисионерските и червенокръстките американски дружества в България. В първите следвоенни години експерти на фондацията изработват специална програма за подпомагане на балканските страни, включително и на България. За разлика от “мисионерския” период, от този момент нататък активността в отношенията принадлежи на българската страна, която търси инициативата в сътрудничеството с фондацията. Когато през лятото на 1922 г. в София пристигат представители на Рокфелеровата фондация, домакините от Дирекцията за народно здраве (към Министерството на вътрешните работи и народното здраве) ги посрещат с конкретни идеи за дългосрочни споразумения.

В периода между двете световни войни филантропичната програма на фондацията предвижда подпомагането в областта на обществената медицина, хигиена и агрономство, за които по това време в България липсват достатъчно квалифицирани кадри. Контактите с България са поверени на Здравния съвет към Рокфелеровата фондация (International Health Board) и на Международният съвет за образование (International Education Board). Постигнатите договorenости са в синхрон с усилията на другите американски филантропични организации, действащи по същото време на Балканите – Близкоизточната фондация, северноамериканските червенокръстки дружества и Асоциацията на американските колежи в Близкия Изток. На свиканата през 1927 г. конференция на представители на изброените организации е приета комплексна програма за сътрудничество в областта на висшето образование и здравеопазването, от

които се очакват *“положителни промени в живота на населението в съответните страни”*.²

Най-постоянни, обаче, през целия период остават **съвместните инициативи на Рокфелеровата и на Близкоизточната фондация**. През 1926 г. между двете фондации се сформира група от експерти по селско стопанство, икономика и здравеопазване, които да проучат на място проблемите на отделните страни и да помогнат в съставянето на единна филантропична политика в тази част на света. Постепенно връзките между двете фондации се засилват и техни постоянни представители в България стават **Ралф Колинс** (представява и двете фондации в България), Леонтий Фелдман и Селскар Гън. Те често участват при обсъждането на различни проекти на Дирекцията за народно здраве и на земеделското министерство - в областта на физическото възпитание и професионалното ориентиране на младежите от София и провинцията, хигиенизирането на населените места и личните стопанства, подобряването на жилищните условия на населението в крайградските и селските квартали и т.н.³

Контактите на **Близкоизточната фондация**⁴ с българските правителствени институции и неправителствени организации започват през първата половина на 20-те години на XX в. Още тогава програмата на тази филантропична организация е насочена преди всичко към поощряване на обществените науки, здравеопазването и селското стопанство. Съветът за образование към фондацията сформира през 1926 г. група от експерти по селско стопанство, икономика и здравеопазване, които заминават на обиколка в района на Източното Средиземноморие и България, за да проучат на място проблемите на отделните страни и да помогнат за съставянето на единна филантропична политика в тази част на света.

Официалните ангажименти на American Near East Relief начеват през есента на 1927 г. с кампания за подпомагане (с облекло и обувки) на български и руски бежанци. За целта в София е сформиран Комитет *“Помощ на Близкия изток”* с председател Софийския митрополит Стефан. В управителния съвет на комитета влизат и Знеполският митрополит Паисий, Ф. Фройнд (представителка на Международния съюз за закрила на децата), Л. Фелдман (представител на American Near East Relief и председател на Дружеството на Руския червен кръст в България), проф. Ст. Ватев, Ю. Малинова (от Български женски съюз), г-жа ген. Вълкова и др.⁵

През 30-те години на XX в. Американската близкоизточна (вече) фондация възприема като основен принцип за работа в регионите, където е ангажирана, се насочва към прокарването на подобрения в сферата на общественото подпомагане и здравната помощ за населението, както и на реформи в образованието. Това е платформата, върху която се разполагат мащабните ангажименти на фондацията и в България – изграждането на мрежа от здравно-съветвателни станции (съвместно със Съюза за закрила на децата в България), ор-

ганизирането на детски игрища и детски градини; провеждане на анкети за храненето и бюджетите на селските домакинства в страната, изработване на концепцията за програмите на специализираните земеделски училища (с Дирекцията за народно здраве и с Министерството на земеделието и държавните имоти).

От първата половина на 30-те г. на XX в. постоянни представители на Близкоизточната фондация в България са Ралф Колинс (представител и на Рокфелеровата фондация), Клейтън Уипъл, Луис Арчър и **Леонтий Фелдман**.⁶ Представителите на фондацията изготвят проекти за експериментални центрове по хигиена в няколко села от различни краища на страната. Леонтий Фелдман е в постоянен контакт със Съюза за закрила на децата в България във връзка с организирането на летни детски игрища и дневни детски домове, както и на курсове за подготовка на преподаватели за тях (вж. по-надолу).

Междувременно, през 1934 г., централното представителство на Близкоизточната фондация в Атина приема генерален план за бъдещата си благотворителна дейност в балканските страни. В този план намеренията, заложи за работа в България, са в посока на “подобрения в здравеопазването и общото положение на земеделското население”. Представителите на фондацията отчитат и променената законова рамка в новите закони за градските и за селските общини след преврата от 19 май 1934 г. – задължението общините да поддържат здравни домове и ветеринарни амбулатории, да оказват съдействие на местните болнични заведения и да поемат част от разходите за подпомагане на бедни семейства, болни и безпризорни деца и възрастни хора. Това дава възможност на американската организация по-лесно да съгласува дейностите си с Министерството на вътрешните работи и народно здраве, с просветното министерство и с Министерството на земеделието и държавните имоти бъдещата си програма за подпомагане в страната.⁷

1. Американската блискоизточна фондация

1.1. Американската блискоизточна фондация и програмата “Образцово село” (1937-1944 г.)

Във времето след Първата световна война селската социална проблематика се откроява като един от приоритетите в обществените дискусии и в стратегиите на управляващите в България. Опитите за разрешаването на много от социалните проблеми на селското население през 30-те години на XX в. в България намират своята формулировка в обществените програми, насочени към “подобряване живота на селското население”. В основен фокус на тези намерения се превръща една програма, наречена “Образцово село”. Тя стартира като официална държавна инициатива (с активното участие на общинските управления, земеделските кооперации и т.нар. хигиенни комитети по места) в първите дни на 1937 г. и до 1944 г. програмата “Образцово село” обхваща над 110

селски общини в цялата страна (задължително поне по едно село във всяка околия). От тези села се очаква да се превърнат в модел за околните и заложените по програмата намерения постепенно да се превърнат в масова практика и общоприета норма сред селското население. Инициативите в “образцовите села” включват мерки по благоустрояването им, уреждането на обществените грижи там, усвояването от населението от тези села на модерните тогава хигиенни норми и правила за уреждане на жилищното пространство, с професионализирането на земеделския труд.

За основен модел при разработването на програмата се използва тогавашният опит и методи на работа на американските обществено-домакински служби (“Home bureaus”). Това не е случайно. Идеята и реализацията на програмата са плод на съвместните усилия на **проф. Янаки Моллов**⁸ и неговия екип от млади агрономи, специализирали в САЩ (вж. по-надолу “Лекари и агрономи – стипендианти на фондацията”) и представителите на Американската блискоизточна фондация в България (преди всичко на Леонтий Фелдман).⁹

Още през 1935 г. между Министерството на вътрешните работи и народното здраве и Американската блискоизточна фондацията е сключено споразумение за експериментална стопанска и здравна дейност в няколко села, които по-късно стават база на програмата “Образцово село”.¹⁰ По това време Клейтън Уипъл е поканен от страна на Министерството на земеделието за сътрудник, с предложение да изготви програма за масово въвеждане в училищата на такива учебни предмети като икономика на домакинството, жилищно обзавеждане, хигиена и др., за които той отдавна настоявал.¹¹

Фондацията обръща голямо внимание на селските санитарни служби в селата, включени в “Образцово село”. В програмата на Блискоизточната фондация за дейността ѝ в България е набелязано още да бъде подпомогната държавата и общините с организирането на образцови градски и селски санитарни служби - образец и за стажуване на лекарите, които следват в Хигиенните школи към фондацията.¹²

1.2. Здравно-съвещателна станция за майки и деца при Американската блискоизточна фондация в София

Станцията е открита през 1931 г. Началничка на здравно-съвещателната станция е д-р Невена Кантарджиева-Кожухарова. Освен че здравно-съвещателната станция е организирана и финансирана от Американската блискоизточна фондация, тя получава финансова помощ и от Столичната община и Българския женски съюз.¹³

В един от годишните отчети на станцията д-р Кантарджиева обяснава така необходимостта от нейното откриване: “...Така, по образец на съществуващите вече в други държави здравно-съвещателни станции, след Общоевропейската война и у нас, в България, както от държавата, така и от

*частни лица и организации, се създадоха редица такива здравно-съвещателни станции за майки и деца. По този начин беше открита и станцията на Близкоизточната фондация, субсидирана от група американски благодетели...*¹⁴

От 1935 г. лекарката и сестрите посетителки от здравно-съвещателната станция провеждат ежегодни анкети за санитарно-икономическите условия в района на станцията - квартал "Коньовица" (София). Проучени са около 1000 домове, като се събират данни за вида на постройките, броя живеещи в тях, водоснабдяване, доходи, хигиенни условия, грижи за бебетата и пр.¹⁵

През същата година властите предлагат на ръководството на съвещателната станция да организира провеждането на стажантската практика на млади лекари, акушерки и сестри посетителки, тъй като станцията разполага с най-квалифицирания персонал (2-ма лекари педиатри, 2 сестри-посетителки и санитари) и с най-добре оборудвани кабинети.¹⁶

Годишният отчет за 1940 година регистрира 2 900 посещения в станцията (2 367 деца и 570 жени); 2 690 посещения на сестрите посетителки по домовете (1950 деца, 247 бременни, 475 туберкулозни болни, 13 за хигиенни проучвания на домовете). Посещенията в домовете са 80 от лекарката и 2 610 от сестрата.¹⁷ Лекарката и сестрата посетителка, освен визитите по домовете и консултациите в станцията, организират и здравни беседи, 6-седмичен курс по майчинство и детство за бременни жени.¹⁸

Сред инициативите на фондацията, координирани чрез тази станция, е и тази, която Л. Фелдман и L. Archer отчитат като "най-голям успех" - **кампанията по осиновяване на сираци**. Тази идея принадлежи на МВРНЗ, което в началото на 1937 г. издава наредба за настаняване на кръгли сираци (до 9-годишна възраст) в бездетни или заможни семейства до навършване на пълнолетие, като държавата поощрява семействата от фондовете за обществено подпомагане. Фондацията се включва в инициативата и съвместно с Отделението за социални грижи при Столичната община поема издръжката на 23 такива деца и възлага на персонала на станцията да следи здравното им състояние, да контролира изразходването на отпуснатите за тях средства и да съдейства за популяризиране на експеримента в цялата страна.¹⁹

През последните довоенни години здравно-съвещателната станцията продължава да бъде главното звено, чрез което фондацията реализира своите проекти в областта на здравната пропаганда. Нейна заслуга са курсовете за следдипломна квалификация на млади лекари от провинцията; курсовете за бременни и отглеждане на деца, които започват да се организират и от всички останали здравно-съвещателни станции.²⁰

1.3. Летни детски игрища и здравни служби в София и провинцията Идеята за сътрудничеството в тази област принадлежи на СЗДБ. През

март 1930 г. представители на съюза отправят молба до централата на Близкоизточната фондация в Атина да отпусне средства за оборудване на първите специализирани игрища в София. През лятото договорът е подписан, а Софийската община предоставя мястото за първото игрище. От 1932 г. нататък това игрище фигурира в архивната документация като **“Образцово игрище на Близкоизточната фондация”**. Постепенно с финансовата издръжка на игрището се ангажира не само фондацията, но и Дирекцията за народно здраве, Съюзът за закрила на децата в България (СЗДБ). Подпомогнати са и от частни постъпления.

Междувременно, обнародваният през 1931 г. Закон за физическото възпитание на българската младеж регламентира насърчаването на селските и градските общини да отпускат средства за строителството на летни детски игрища.²¹ Още на следващата година Столичната община възлага на фондацията да организира още няколко игрища. За ръководител на бъдещите инициативи в тази област от специална комисия (Софийския митрополит, представители на министерството на труда, БЧК и СЗДБ) е определен Л. Фелдман.²²

В 1933 г. СЗДБ свиква конференция, посветена на летните игрища. Учатват представители на Министерството на просветата, ДНЗ, Л. Фелдман и д-р Р. Радков – по това време ръководител на ЗСС към Фондацията. На конференцията се обсъждат възможности за откриване на клонове в провинцията и е решено да се учреди специален **курс за ръководители на детски летни игрища**²³, а Фелдман и Радков се заемат с изработването на Правилник за летните игрища в страната, съгласуван с фондацията, СЗДБ и Министерството на просветата.²⁴

През 1935 г. фондацията организира селски филиал на игрището, на здравната служба и съвещателна станция²⁵ в с. Дивля (на около 70 км от София) – селска община, която само след 1 година ще се превърне във своеобразна “витрина” и матрица на програмата “Образцово село” (вж. по-горе).

Междувременно, в страната през 1933 г. се организират общо 35 игрища (само за София – 13²⁶, посетени през годината от 7 310 деца), а през 1934 г. – 47 с близо 140 души ръководители.²⁷

Към края на 1931 г. в близост до игрището на фондацията се открива и специализирана здравна служба за консултации на бременни и млади майки, беседи по хигиена и възпитание на децата, даване на първа медицинска помощ. Скоро тази съвещателна станция е преместена в отделна сграда и работи с повече персонал (още двама души освен лекарката и сестрата посетителка), като разширява работата си и сред туберкулозно болни и провеждането на анкети за социално-икономическото положение и хигиенно-битовите навици на жителите в района на станцията.²⁸

2. Рокфелеровата фондация

2.1. Рокфелеровата фондация и изграждането на Института за народно здраве и на Софийския здравен център

Още от началото на 20-те години на XX в. Дирекцията за народно здраве проектира създаването на **Държавен институт за подготовка на лекари хигиенисти** и за провеждането епидемиологични изследвания (**Институт за народно здраве**). До идването на Селскар Гън в България през 1926 г. и ангажирането на фондацията с тези проекти липсата на бюджетни средства не позволява реализацията на тези намерения.²⁹

През 1931 г. Рокфелеровата фондация в България и Главната дирекция за народно здраве започват съвместно инициативата по построяването на сградата на Института за народно здраве. До този момент фондацията е финансирала строежа на такива в Лондон, Рим, Копенхаген, Варшава, Прага, Будапеща, Загреб, Белград, Скопие и Анкара. Отделът за обществено здраве при фондацията отпуска парични средства за постройка на един подобен институт и в София, с ангажимент да го подпомага финансово и след това.³⁰

Когато към 1937 г. сградата е почти довършена, започват и първите сериозни напрежения между представителите на фондацията и българските им партньори. Проблемът е, че според предварителното споразумение новопостроената сграда трябва да се използва за изследователски лаборатории на Института за народно здраве, а директорите на Главната дирекция на народно здраве планират да използват сградата за канцеларии на административния персонал на дирекцията. Конфликтът се разраства и малко по-късно ще се превърне в една от основните причини фондацията да прекъсне дейността си страната.

Паралелно с изграждането на Института за народно здраве експертите на Рокфелеровата фондация в България насочват усилията си към организирането на здравен център в София, по чийто модел да бъдат изградени служби за масова профилактика и консултации. Към края на 1928 г. фондацията отпуска първата субсидия за отваряне в централен столичен район на **здравен център** при Дирекцията за народно здраве, като се проектира и откриването към него и на диспансер и здравно-съвещателна станция.³¹ В тези намерения представителите на фондацията работят съвместно с американските червенокръстки дружества. Една от техните представителки **Хейзъл Гоф**, която е консултантка на Колинс в проекта за здравния център, дори е назначена от Дирекцията за народно здраве за главна инструкторка в Самарянското училище в София и ръководителка на здравните курсове за млади майки в едно село близо до Пловдив.³²

В средата на 30-те години, когато Фондацията се ангажира повече с проблемите на селското население, стартира инициативата за създаване на специализиран център за “селски хигиенисти” или “**образцова селска здравна служба**”, координиран от Ралф Колинс. Програмата на фондацията предвижда да се

финансират (до 50%) и селските общини, в които ще се организират здравни центрове по модел на фондацията.³³ Едва в началото на 1939 г. обаче това започва да се реализира, и при това само в 3 села.³⁴

2.2. Противомаларична станция в гр.Петрич

Може да се каже, че системната борба с маларията започва в България едва в края на 20-те години на ХХ в., когато Рокфелеровата фондация организира първите постоянни противомаларични станции в 3 града в най-рисковите за тази болест райони (Петрич, Бургас и Пловдив).³⁵

Фондацията подпомага постоянно и специализираната държавна служба (Инспекторат) за борба с маларията, съществуващ към Дирекцията за народно здраве от 1919 г. и през 1926 г. участва и в изграждането на противомаларичния институт в Бургас.

Най-мащабният ангажимент на Рокфелеровата фондация в тази област остава изграждането, оборудването и поддържането (1927-1938 г.) с нейни средства на т.нар. Образцова противомаларична станция в гр. Петрич (Югозападна България).³⁶

2.3. Лекарите и агрономи – стипендианти на Рокфелеровата фондация

Сред основните акценти в дейността на фондацията за България през целия период остават намеренията за подпомагане в *”подготовката на санитарен персонал, запознат с “предпазната медицина, със санитарното благоустройство, с борбата със социалните болести, с грижите за: бременните жени, децата, учениците, както и с професионалната хигиена и пр.”*³⁷

В един от докладите на Селскар Гън от 1923 г. (по това време той е директор на Отдела на фондацията за медицинско образование в Югоизточна Европа) за обстановката се отбелязва липсата на достатъчно лекари в провинцията, на съвременен медицинско оборудване, на цялостна концепция за борба срещу епидемиите и детската смъртност. Той мотивира и необходимостта от организирането на специализирани курсове за хигиенисти и санитарни статистици, от провеждането на системни антитуберкулозни начинания.

В периода 1923-1937 г. Рокфелеровата фондация издържа повече от 40 стипендианти-българи за специализирането им по санитарна администрация, санитарна статистика, социални болести (венерически заболявания, туберкулоза, алкохолизъм и малария) и обществено подпомагане, в някои европейски и северноамерикански университети.³⁸ Сред тях са бъдещият шеф на Дирекцията за народно здраве д-р **Руси Радков** (специализирал около 2 години *Public Health Administration, Personal Hygiene, Special Work of Tuberculosis*),³⁹ както и младите агрономи Христина Мочева⁴⁰ и Атанас Узунов⁴¹

От втората половина на 20-те г. на XX в. фондацията финансира и дейността на Училището за сестри посетителки (по това време фондацията подпомага 17 сестрински училища в 7 страни), като част от ученичките получават възможност да се запознаят със системата на подобни училища и в други страни.⁴²

През втората половина на 30-те години финансовите проблеми (световната икономическа криза) и усложнената международна обстановка принуждават Управителния съвет на Рокфелеровата фондация и Представителството на Близкоизточната фондация да направят съществени съкращения в благотворителните си програми за Балканите.⁴³

До 1937 г. Рокфелеровата фондация е изразходвала повече от 100 млн. лева за проектите си в страната. През същата година се разгаря и конфликтът между представителите на фондацията и ръководството на Дирекцията за народно здраве. Това е конкретният повод седалището ѝ в София да се закрие и Ралф Колинс да изтегли офиса в Анкара, като постепенно намаляват част от ангажиментите на фондацията в страната.⁴⁴

От есента на 1939 г. Американската близкоизточна фондация спира окончателно финансирането на проектите си в България, а след италианските нападения над Гърция и възможността за германска намеса през 1941 г. окончателно отзовава представителите си и от централата в Атина.⁴⁵

След влизането в сила на Закона за защита на нацията Леонтий Фелдман получава нареждане от централата на фондацията да пристъпи към замразяване на проектите ѝ и в България.⁴⁶ По негово желание и по настояване на земеделското министерство той остава - дори след прекъсването на дипломатическите отношения със САЩ през декември 1941 г. В кореспонденцията му от този период с представителството в Атина той твърди, че няма причини да напусне поста си, особено след като и Софийският митрополит Стефан лично се застъпил за неговото оставане и обещал пълната финансова подкрепа на Синода за проектите му, а *“властите и населението настоявали съвместната работа да продължи както преди”*.⁴⁷

Българското правителство в лицето на министъра на вътрешните работи и народното здраве П. Габровски поема ангажимента за осигуряването на средства за работата на фондацията и след прекратяването на финансирането от централата в Ню Йорк. През 1941 и 1942 г. финансовото обезпечаване на инициативите на Близкоизточната фондация в България се осигурява от Фонда за обществено подпомагане: съответно за 1941 – 1 млн. лв., а 1942 – 450 000 (реално предоставени около 200 000 лв.⁴⁸). През следващата, 1943 г., финансирането е прекратено. От страна на Министерството на вътрешните работи и народното здраве още от момента след обявяване от България в края на 1941 г. война на САЩ започва натиск за прекратяване на дейността Близкоизточната фонда-

ция в България. За да не попадне Комитетът на фондацията в София под санкциите, предвидени в Закона за защита на нацията и един от членовете (чл.31) на Закона за общественото подпомагане, които забраняват дейността на “вредни” чуждестранни и “вражески” мисии в страната, се взема решение да се махне от наименованието “Американска” и представителството в България да се нарича просто **“Близкоизточна фондация”**.⁴⁹

Тази мярка се оказва безполезна, тъй като още месеци преди това министърът на вътрешните работи разпорежда специално сформирана за целта комисия да подготви прекратяването на работата на фондацията в страната. Трябва да се признае (както личи от писмата между министър Габровски и членовете на комисията, както и от изготвените “експертни” доклади за дотогавашната дейност на Близкоизточната фондация), че се търсят приемливи институционални варианти и след оттеглянето на фондацията от България направеното до момента да се поддържа и да се продължат поетите инициативи в тяхната цялост.⁵⁰

Комитетът за всестрани обществени грижи, в който влизат експерти от Службата за обществено подпомагане към МВРНЗ, поема през 1943 управлението на имуществото и координирането на дейностите на “ликвидираната” Близкоизточна фондация.⁵¹

Развоят на последвалите събития заличава възможностите за запазване на сътрудничеството между двете американски филантропични организации и българските институции в предишните му форми. С това преките официални ангажименти на фондациите в България приключват.

Бележки:

¹ Като филантропична организация Рокфелеровата фондация започва да функционира от 1913 г. През 1914 г. тя финансира специализираната Международна здравна комисия за борба с вирусните заболявания (International Health Commission) и Комитета за оказване на помощ на воюващите страни (War Relief Commission). През 1929 г. се обединява с другата сродна организация, носеща името на съпругата на Джон Рокфелер-старши (The Laura Spelman Rockefeller Memorial) и приема програма за поощряване на обществените науки и селското стопанство. В средата на 30-те години инвестициите се пренасочват към социално-икономически проучвания и подготовка на кадри за висши административни длъжности в областта на здравеопазването, охраната на труда и пр.

² Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1994, с. 65-67.

³ Пак там, с. 70-71.

⁴ Американската близкоизточна фондация (Near East Foundation) като филантропична корпорация съществува от 1929 г. Сформирана е в годините на Първата световна война (1915) първоначално като комитет за подпомагане на арменското и сирийското

население (Near East Relief). Малко по-късно тя се превръща в постоянно действаща организация, като дейността ѝ обхваща целия район на Източното Средиземноморие и Балканите. Към средата на 20-те години на XX в. дейността на тази филантропична организация трайно се преориентира от чисто продоволствена помощ към социални и образователни проекти в региона. В тази посока дейността на “Near East Relief” започва с организирани курсове по земеделие за сираци и безработни младежи в Гърция на територията на около 20 села, прераснали по-късно в т.нар. “образцови чифлици”. След 1929 г., когато Near East Relief се реструктурира в корпорация с определена филантропична програма, започва и по-чувствителното ангажиране на експертите от фондацията и на територията на България.

⁵ ЦДА, ф. 264К, оп. 2, а.е. 9370, л. 114-117; ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 948, л. 46-48.

⁶ Фелдман пристига в България още в началото на 20-те години като представител на руската емиграция след установяването на съветския режим в Русия. До края на 30-те години на XX в. той е и председател на Руския червен кръст в България. Като главен представител на Американската блискоизточна фондация за България през октомври 1938 г. Министерството на вътрешните работи го включва в делегацията за Втория общобалкански конгрес по детска педиатрия и психология, където изнася доклад за резултатите от експериментирането на някои нови форми на обществено здравеопазване в България – сп. Училищен преглед, 1938, 9, с. 1150-1151.

⁷ Величков, Ал., Цит. съч, с. 153-154.

⁸ В този момент Янаки Моллов е министър на просветата и декан на Агрономическия факултет на Софийския университет; малко преди това – на народното стопанство, а малко по-късно е директор на Института по земеделска икономика и на Института за земеделско-стопански проучвания

⁹ ЦДА, ф. 583К, оп. 1, а.е. 17.

¹⁰ НА–БАН, ф. 178К, оп. 1, а.е. 85, л. 1-9 – Личен фонд на Янаки Стефанов Моллов (1884-1948); План за всестранната дейност на Дивлянската селска община, съставен от Л. Е. Фелдман.

¹¹ Величков, Ал., Американската благотворителност ..., с.201.

¹² ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 42-44.

¹³ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 1326, л. 2-7.

¹⁴ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 1326, л. 1; През 1924 г. се откриват първите здравно-съвещателни станции в България - по инициатива на детската проф. Стефан Ватев и университетска клиника, подпомогната от Българско дружество Червен кръст и Дирекцията за народно здраве. През следващите години Централното санитарно управление, някои градски общини, Съюзът за закрила на децата в България и дружество “Червен кръст” продължават да отварят и поддържат нови станции. Към 1933 г. в страната има 33 здравно-съвещателни станции, от които 12 в София (2 издържани от Централното санитарно управление, 6 от Софийското дружество “Червен кръст”, 1 от дружество “Майчина грижа”, 1 от Блискоизточната фондация и 2 от общината) - Детските здравно-съвещателни станции в България за 1933 - ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 1320, л. 49-60.

¹⁵ ЦДА, ф. 583К, оп. 1, а.е. 12, л. 15-17 - Годишен отчет за дейността на здравно-съвещателната станция за майки и деца при Блискоизточната фондация в София, 1934 г.; Институт за народно здраве.

¹⁶ Сп. Обществено подпомагане, 11-12, 1936, с. 315.

¹⁷ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 1326, л. 2.

¹⁸ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 1326, л. 7.

¹⁹ ЦДА, ф. 365К, оп. 1, а.е. 1326, 1328; ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 948, л. 5-26

²⁰ Величков, Ал., Цит. съч., с. 164-165.

²¹ Държавен вестник, бр. 273, 10 март 1931.

²² Величков, Ал., Цит. съч., с. 143-145.

²³ Първият 2-седмичен курс за ръководители на детски летни игрища се открива през юни 1933 с 34 участници и се провежда ежегодно до 40-те години с нарастващ интерес (1936 г. броят на участниците достига 109) – Величков, А., Цит. съч., с. 25.

²⁴ Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, София, 1994, с. 148-149.

²⁵ В края на годината този филиал прераства в самостоятелен здравен център, който организира курсове по майчинство, дневен детски дом и лятно игрище – сп. Нашето дете, 4, 1936, с. 2.

²⁶ 8 от тях – открити с помощта на Столичното училищно настоятелство и снабдени с трапезария за бедни деца; едно – организирано от родителско-учителски комитет към едно от училищата; 3 – към спортни клубове и 1 към фондацията.

²⁷ Величков, Ал., Цит. съч., с. 151.

²⁸ По тогавашните стандарти тя се изразява в раздаване на мляко и рибеено масло на застрашените от заболяване, медицински прегледи, въздушни и водни бани на басейна към игрището, популяризиране приемането на витамини - Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, София, 1994, с. 176.

²⁹ Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1994, с. 106-108.

³⁰ Зъбов, Т., Фондацията Рокфелер и Институтът за народно здраве в София, доклад от 1937 - ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 8-10.

³¹ Дейността на здравния център включва и 3-месечни курсове за завършилите сестринското училище - теоретична подготовка по проблемите на общественото здравеопазване в България и в някои европейски страни, както и практически занятия.

³² ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 36.

³³ За модел се взема здравният център на Рокфелеровата фондация в Загреб – вж. Величков, Ал., цит. съч., с. 109-110.

³⁴ Пак там.

³⁵ Зъбов, Т., Фондацията Рокфелер и Институтът за народно здраве в София, реферат от 1937 - ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 14.

³⁶ Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1994, с.113-122.

³⁷ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 33.

³⁸ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 12-15, 37.

³⁹ ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 49-51.

⁴⁰ Основоположничката за България на аграрната социология от средата на 30-те години на ХХ в.

⁴¹ НА - БАН, ф. 178К, оп. 1, а.е. 156 – Фонд Я. Моллов, писмо на А. Узунов до Моллов, Вашингтон, 1932 г.

⁴² ЦДА, ф. 372К, оп. 1, а.е. 582, л. 41.

⁴³ Величков, Ал., Американската благотворителност в България между двете световни войни, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1994, с.70-71, с. 131.

⁴⁴ Величков, Ал., Цит. съч., л. 12-15.

⁴⁵ Пак там, с. 174.

⁴⁶ ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 948, л. 30.

⁴⁷ Пак там, с. 175.

⁴⁸ ЦДА, ф. 264К, оп.7, а.е. 948, л. 48.

⁴⁹ Според чл. 1 от Закона за защита на нацията на разтурване подлежат “всички тайни и международни организации”, като имотите им се конфискуват в полза на касата за обществено подпомагане. - ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 948, л. 47.

⁵⁰ ЦДА, ф. 264К, оп. 7. а.е. 948, л. 48.

⁵¹ Малко след 9 септември комитетът е “саморазтурен” – повечето от хората, които влизат в него, са уволнени или съдени от Народния съд. Единствено председателят на комитета Ал. Янулов продължава да работи още известно време в Службата за обществени грижи, но по негова преценка нов състав на комитета не се назначава – ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 916, л. 38.

THE ROCKEFELLER FOUNDATION AND THE AMERICAN NEAR-EAST FOUNDATION IN BULGARIA – INITIATIVES IN THE FIELD OF SOCIAL WORK IN THE 1920’S AND 1930’S

Milena Angelova

The first contacts of the Bulgarian institutions with the **Rockefeller Foundation** were established after 1919 and had for their purpose to further expand the effect of the American charitable activities in the sphere of public health services and educational system. In the interwar period the foundation’s philanthropic program aimed at giving assistance in the field of public medical health and sanitation as well as public agriculture, which at that time lacked qualified personnel.

During the whole period the joint initiatives of the Rockefeller and the Near-East Foundations remained the most steady ones. In 1926, the two foundations appointed expert groups to deal with agricultural, economical and health care matters. Those groups were supposed to investigate on the spot the problems the countries might be experiencing, and to assist in the working out of a common philanthropic program in this part of the world. The contacts between the two foundations were gradually strengthening. Ralph Collins (who was representing both foundations), Leontii Feldmahn (a chief representative of the American Near-East Foundation for Bulgaria)

and Selskar Gunn were appointed permanent representatives for Bulgaria. They often participated in discussions over various projects of the Department of Public Health and the Ministry of Agriculture – the projects focused primarily on the physical culture and the professional orientation of the young people from Sofia and the province, making the populated areas and the private properties cleaner, meliorating the living conditions in the out-of-town neighborhoods, etc.

The contacts of the **Near-East Relief** with the Bulgarian governmental and non-governmental institutions were established in the early 1920's. The **Near-East Foundation** was established in 1929.

As regards its work in the regions in the 1930's, the Foundation had for its primal principle to assist in improving the health care services and carrying out reforms in the sphere of education. These constitute the platform which served as a base for the work of the Foundation in Bulgaria, i.e. the building of a network of health stations (together with the Union for Children's Protection in Bulgaria), summer children's playgrounds, kindergartens; organizing inquiries into the eating routines and the budget of the rural households all over the country, working out a concept underlying the curriculum of the schools for agriculture (together with the Department of Public Health and the Ministry of Agriculture and Public Property).

Foundation's representatives drew up projects for establishing experimental hygienic centres in a couple of villages from different parts of the country. Leontii Feldmann was keeping in touch with the Union for Children's Protection in Bulgaria for the purpose of organizing playgrounds for children and kindergartens as well as training courses for teachers.

Meanwhile, in 1934, the central agency of the Near-East Foundation in Athens approved a general plan for its future charitable activity in the Balkan countries. The intention was to "improve the public health services and the overall condition of the farm-workers. The Foundation's representatives took into consideration also the communes law that was amended after the coup d'état from 19 May, 1934. This law obliged the communes to maintain health centers and veterinary dispensaries, to cooperate with local medical institutions and to cover a part of the expenses for the poor families, sick and homeless children and elderly people. This enabled the American organization to coordinate more easily its activities with the Ministry of Internal Affairs and Public Health, the Ministry of Culture, and the Ministry of Agriculture and Public Property within the frames of the Foundation's program for assistance in Bulgaria.